

gelebilmştir. Bunlar arasında Buhtürî, Ahmed b. Müdebber, Tabbâh el-Mu'temid hakkındaki hiciviyeleri, Mütevekkil ile Mu'temid'in veziri ve Mu'tez-Billâh'ın kâti-bi olan Hasan b. Mahled hakkındaki met-hiyeleri sayılabilir. Bir şiiri de hikmetli sözle ilgilidir. Charles Pellat onun edebî üslubunda Câhiz'in tesirinin görüldüğü-nü söyler. Bosworth ise başkalarının çalışmalarını kendine mal etmiş olabileceğini ileri sürer.

Eserleri. Ebü'l-Anbes'in ilm-i nücüm, matematik, arazi ölçümü, kelâm, edebi-yat ve müzik sahalalarında kırk altı kitap ve risâle yazdığı kaynaklarda zikredilir. Ancak bunlardan sadece ilm-i nücûma dair şu eserleri günümüze gelebilmiştir: *Kitâb fi'l-ḥisâbi'n-nücûmî*, *Kitâbü Aş-li'l-uşûl fi havâşşî'n-nücûm* ve *aḥkâ-mihâ ve aḥkâmî'l-mevâlid*, *Kitâbü'z-Zîc*, *Kitâbü Fezâ'ilü'z-zerḳ* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Sezgin, V, 262; VII, 152-153). Saymerî'nin muhtelif kaynaklar-da zikredilen eserlerinden otuz kadarının mizaha dair olduğu söylenmektedir (bu eserlerin bir listesi için bk. Pellat, s. 134-136; Muhammed Bâkir Alvân, XXVI, 40-44).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XXI, 39-52; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 665, 672; Ha-tîb, *Târîḫü Bağdâd*, I, 238; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 8-14; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ru-vât*, III, 244-246; Safedî, *el-Vâfi*, II, 191-193; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* (Popper), III, 74; *Keşfü'z-zunûn*, I, 107; Suter, *Die Mat-hematik*, s. 30-31; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 396; *İzâhu'l-meknûn*, I, 29, 72, 91, 211, 278, 431, 473; II, 264, 296, 302, 312, 454, 473, 558; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 18, 19; Sezgin, *GAS*, V, 262; VII, 152-153; Ullmann, *Die Natur und Ge-heimwissenschaften*, s. 325-326; Ömer Ferruh, *Târîḫü'l-edeb*, II, 326-328; Ch. Pellat, "Un Cu-rioux amateur Bağdâdien Abü'l-'Anbas as-Saymarî", *SO*, XVII (1968), s. 133-137; a.m.f., "Abu'l-'Anbas al-Saymarî", *El² Suppl.* (İng.), s. 16-17; Muhammed Bâkir Alvân, "Ebü'l-'An-bes Muhammed b. İshâk eş-Şaymerî", *el-Eb-ḥâs*, XXVI, Kahire (1973-77), s. 34-49; D. Ping-ree, "Abu'l-'Anbas al-Saymarî", *Elr.*, I, 259.

RECEP USLU

EBÜ'L-ARAB

(أبو العرب)

Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed
b. Temîm et-Temîmî
(ö. 333/945)

Mâlikî fakihî, muhaddis ve tarihçi.

250-260 (864-874) yılları arasında Kay-revan'da doğdu. Bu sebeple Mağribî ve Kayrevânî nisbeleriyle de anılır. Köklü bir aileye mensup olan Ebü'l-Arab'ın büyük

dedesi Temmâm, Halife Hârûnürreşid devrinde (786-809) Kuzey Afrika'da idarî ve askerî görevlerde bulunmuş, bazı olay-lara karışmış ve gönderildiği Bağdat'ta hapiste ölmüştür. Babası ise daha ziyade ilimle meşgul olmuştur. Kendisi de gençlik yıllarından itibaren ilmi tercih etmiş, Kuzey Afrika'nın önde gelen âlim-lerinden Sahnûn'un talebeleri olan Yah-yâ b. Ömer el-Endelüsî, İsâ b. Miskîn, Himâs b. Mervân ve İbnü'l-Haddâd el-Mağribî gibi fakihlerden ders almıştır. Ebü'l-Abbas Temmâm ve Ebü Ca'fer Temîm adlı iki oğlu ile birlikte İbn Ebü Zeyd, Ebü'l-Hasan b. Ziyâd, Hasan b. Sa-îd el-Harrât, Hasan b. Mes'ûd, Muham-med b. Hâris el-Huşenî kendisine tale-belik etmişlerdir.

Ebü'l-Arab, Fâtımîler'in Tunus'a gel-mesi (296/909) ve Ağlebîler'in onlarla mücadelesi sırasında cereyan eden olay-lara şahit oldu ve oğluyla birlikte bu es-nada bir müddet hapsedildi. Daha son-ra Hâricî reisi Ebü Yezîd en-Nükkârî'nin Fâtımîler'e karşı ayaklanması (332/943) ve Kayrevan'ı ele geçirip Fâtımî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın sığındığı Mehdiye'yi muhasarası sırasında ulemânın Ebü Ye-zîd'in tarafında yer almasında önemli rol oynadı.

Mürebblilik ve müstensihlik yaptığı bi-linen ve 3500'den fazla kitap istinsah ettiği söylenen Ebü'l-Arab, 23 Receb ve-ya 22 Zilkade 333'te (11 Mart veya 6 Tem-muz 945) Kayrevan'da vefat etti. Bâbü Selem'deki kabri halk tarafından yıllar-ca ziyaret edildi. Onun dürüst, cömert ve güvenilir bir kimse olduğu rivayet edi-lir. İlme aşırı derecede düşkün olduğu ve ayrıca şiir yazdığı söylenir.

Eserleri. Kaynaklarda çok eser yazdığı belirtilen Ebü'l-Arab'ın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'î İfrîkîyye*. Mâlikî fakihleri ve hadis âlimlerinin hal tercümelerine dair olan eseri bitire-medem öldüğü ve eserin talebesi Mu-hammed b. Hâris el-Huşenî tarafından tamamlandığı rivayet edilir. *Ṭabaḳât* ilk defa Muhammed Ben Şeneb tarafından yayımlanmış (Cezayir 1332/1914) ve *Clas-ses des savants de l'İfrîkiya* adıyla Fran-sızca'ya tercüme edilmiştir (Paris 1920). Eseri daha sonra Ali eş-Şâbbî ve Naîm Hasan el-Yâfi neşretmişlerdir (Tunus 1968). 2. *Kitâbü'l-Miḫan*. Ashap ve tâ-biîn ile diğer İslâm büyüklerinin hayat-larından bahseden eser Yahyâ el-Cübû-rî (Beyrut 1403/1983) ve Ömer Süleyman el-Ukaylî (Riyad 1404/1984) tarafından yayımlanmıştır. Ebü'l-Arab'ın bunlardan

başka Kuzey Afrikalı zâhidlerin hal ter-cümesine dair *'Ubbâdü İfrîkîyye* ile *Ki-tâbü'd-Ḍu'afâ*, *Senedü ḥadîsî Mâlik*, *Târîḫ* (*Târîḫü İfrîkîyye*), *Menâḳbü Te-mîm*, *Mevtû'l-ulemâ*, *Fezâ'ilü Mâ-lik*, *Fezâ'ilü Şahnûn*, *Kitâbü'l-Ṭahâ-re ve'l-vuzû*, *Kitâbü'l-Cenâ'iz* ve *zik-ri'l-mevt* ve *'azâbi'l-ḳabr*, *Kitâb fi'ş-şalât* ve *Ṭabaḳâtü ehli'l-Ḳayrevân* (Sez-gin, I, 357) adlı eserleri olduğu zikredil-mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Arab, *Ṭabaḳâtü 'ulemâ'î İfrîkîyye* (nşr. Muhammed Ben Şeneb), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ki-tâbi'l-Lübnânî); Ebü Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfûs* (nşr. Beşir el-Bekkûş — Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Beyrut 1401-1403/1981-83, I, 14; II, 306-312; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 334-336; İbn İzzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 89-92; Abdurrahman b. Muhammed ed-Deb-bâğ — İbn Nâcî, *Me'âlimü'l-îmân* (nşr. Muham-med Mâdûr), Tunus 1978, III, 42-47; Zehebi, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, III, 889-890; a.m.f., *A' lâ-mü'n-nübelâ*, XV, 394-395; Safedî, *el-Vâfi*, II, 39; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müḫzeb*, II, 198-199; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-ḥuffâz* (Lecne), s. 364; *Keşfü'z-zunûn*, I, 282; II, 1122; Mahlûf, *Şe-ceretü'n-nür*, I, 83; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 228; *İzâhu'l-meknûn*, I, 213; II, 329; *Hedîyye-tü'l-ârifîn*, II, 37; Ziriklî, *el-A'âm*, VI, 200; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mâ'ellifîn*, VIII, 243; Sezgin, *GAS*, I, 356-357; Hasan Ali Dübbâ, "Felsefe-tü'l-ibtulâ fi Kitâbi'l-Miḫen li-Ebü'l-'Arab et-Temîmî", *et-Terbiyye*, Katar 1993, XXII/104, s. 187-192; R. Basset, "Ebü Yezîd", *IA*, IV, 58-59; G. Yver, "Kayrevan", a.e., VI, 469; G. Levi Della Vida, "Temîm b. Murr", a.e., XII/1, s. 152-155; R. Brunschwig, "Tunus", a.e., XII/2, s. 61; Ch. Pellat, "Abu'l-'Arab", *El²* (İng.), I, 106.

ALİ ÖNGÜL

EBÜ'L-ÂS

(أبو العاص)

Ebü'l-Âs b. er-Rebî'
b. Abdiluzza el-Kureşî
(ö. 12/634)

Hz. Peygamber'in damadı.

Künyesiyle meşhur olup adının Lakîf olduğu görüşü ağırlık kazanmakta, ay-nca onun için Hüseyim, Mişsem (Müheş-şim), Yâsim (Yâsir), Kâsim (Mükassim) ad-ları zikredilmektedir. Babasının adı Re-bîâ olarak da kaydedilir. "Bathâ'nın as-lanlakabıyla anılır. Annesi Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle bint Huveylid'dir.

Kureys'in zengin ve kendisine güve-nilen tâcirlerindendi. İslâmiyet'ten önce Hz. Peygamber'in en büyük kızı Zeyneb'-le evlendi. Daha sonra karısı müslüman olduğu halde Ebü'l-Âs İslâmiyet'i kabul etmedi. Müşrikler ona, Zeyneb'i boşadığı takdirde kendisini dilediği kıza evlendir-

meyi vaad ettikleri halde buna razı olmadı. Bedir Gazvesi'nde müşriklerin safında yer aldı ve esir düştü. Zeyneb, bir miktar malla beraber evlendikleri zaman annesinin kendisine taktığı gerdanlığı fidye olarak gönderdiyse de bunu görünce hüzünlünen Hz. Peygamber gerdanlığın Zeyneb'e iade edilmesini ve Ebü'l-Âs'ın serbest bırakılmasını söyledi; ancak ondan da kızını Medine'ye göndermesini istedi. Ebü'l-Âs, karısını çok sevmesine rağmen sözünde durarak Zeyneb'i Medine'ye gönderdi. Onun bu davranışından memnun kalan Resûlullah, "Bana doğru söyledi ve sözünü tuttu" diye kendisini takdir etti (ayrıca bk. ZEYNEB).

Ebü'l-Âs, hicretin 6. yılında müşriklerin kendisine emanet ettiği ticaret mallarıyla birlikte Suriye'den dönerken başlarında Zeyd b. Hârise'nin bulunduğu bir seriyeye ile, bazı rivayetlere göre Ebû Basîr ve Ebû Cendel'in maiyetindeki müslümanlarla karşılaştı. Hz. Peygamber'in, Zeyd b. Hârise kumandasındaki seriyeyi Ebü'l-Âs'ı yakalamak üzere gönderdiği ve bu seferin İs Seferi diye anıldığı da nakledilmektedir. Müslümanlar kervanı ele geçirmekle beraber Ebü'l-Âs'ı ellerinden kaçırdılar. Onun geceleyin Zeyneb'in yanına gitmesi, başka bir rivayete göre ise ona haber göndererek kendisini himayesine almasını rica etmesi, Zeyneb'in de bunu kabul etmesi üzerine Resûl-i Ekrem kervanı ele geçiren savaşçılara haber göndererek elde ettikleri ganimet kendilerine ait olmakla beraber onu Ebü'l-Âs'a geri verdikleri takdirde memnun kalacağını bildirdi. Bunun üzerine kervandaki malların tamamı Ebü'l-Âs'a iade edildi.

Bu olay bazı rivayetlerde farklı şekilde anlatılmaktadır. Buna göre, Ebü'l-Âs'ın ticaret kervanıla Medine'ye yaklaştığını haber alan bazı müslümanlar kervanı basarak Ebü'l-Âs'ı öldürmeyi ve mallarına el koymayı düşündüler. Bunu öğrenen Zeyneb, babasına ve müslümanlara Ebü'l-Âs'ı himayesine aldığını söyleyerek teşebbüslerine engel oldu. Bunun üzerine Ebü'l-Âs'ın yanına silâhsız olarak giden müslümanlar, ona Hz. Peygamber'in hem baba tarafından yakını hem de damadı olduğunu hatırlatarak İslâmiyet'i kabul etmesini ve kervanda bulunan malları müslümanlara vermesini istedikler. Bunun emanete hıyanet olacağını söyleyen Ebü'l-Âs teklifi kabul etmedi. Mekke'ye varınca malları teslim ederek müslüman olduğunu açıkladı ve daha sonra Medine'ye hicret etti. Hz. Peygam-

ber de altı yıllık bir aradan sonra ona karısını iade etti (Muharrem 7/Mayıs 628). Ebü'l-Âs'ın yeni bir nikâh ve mehirle veya geçerli sayılan eski nikâhla karısına kavuştuğu hususunda farklı rivayetler vardır. Zehebî, onun Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/627) beş ay önce müslüman olduğunu söylemektedir.

İbn Sa'd, Ebü'l-Âs'ın Hz. Peygamber'le birlikte hiçbir gazveye katılmadığını kaydeder. Belâzürî'nin nakline göre Mekke'nin fethinden sonra oraya yerleşti. Onun Hz. Ali ile beraber Yemen'e gittiği ve orada bir müddet görevli kaldığı nakledilir. Ayrıca Mekke'ye geri dönmenin hicret sevabını kaybettireceği dikkate alınarak Mekke'ye yerleştiğine dair rivayetin güvenilir olmadığı ileri sürülebilir.

Herhangi bir hadis rivayet etmemiş olan Ebü'l-Âs Zilhicce 12'de (Şubat 634) vefat etti. 11 yılında (632-33) öldüğüne dair görüş zayıftır.

Ebü'l-Âs ile Zeyneb'in Ali ve Ümâme adlarında iki çocukları dünyaya gelmiş olup bunlardan Ali küçük yaşta ölmüş, Ümâme ise Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ali ile evlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vakıdî, *el-Meğâzî*, bk. İndeks; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 651-660; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 87; VIII, 30-33; Belâzürî, *Ensâb*, I, 397-400; Taberî, *Târîh*, II, 467-472; Merzûbânî, *Mu'cemû's-şu'arâ*, Beyrut 1982, s. 332; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 638-639; IV, 45; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 125-129; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 185-186; a.m.f., *el-Kâmil*, II, 133-135; Nevevî, *Tehzîb*, II, 248-249; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 330-334; Fâsî, *el-İkdu's-şemîn*, VII, 110; VIII, 61-62; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 121-123; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 251-253; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), VI, 60-64.

TALAT SAKALLI

EBÜ'L-ATÂHIYE

(أبو العاتية)

Ebü İshâk İsmâîl
b. el-Kâsım b. Süveyd
(ö. 210/825 [?])

Abbâsî devri şairlerinden.

130'da (748) Küfe'de veya Küfe'nin batısındaki Aynüttemr'de doğdu. Ataları Aneze kabilesinin mevlâ*ları idi. "Çılgın" anlamına gelen Ebü'l-Atâhiye lakabını niçin aldığı bilinmemektedir.

Küfe'de yetişen ve orada çömlekçilik yaparak hayatını zorlukla kazanan Ebü'l-Atâhiye, buna rağmen eğlenceye çok düşkün olup kendisi gibi içki ve eğlenceye meraklı kimselerle bir arada bulunurdu. Şiirleri sayesinde ünü yayılmaya

başlayınca halife sarayında ilim, kültür ve sanat adamları arasına girme ümidiyle Muhammed el-Mehdî döneminde (775-785) Bağdat'a gitti. Bir şair olarak orada kendini gösteremediği için bir müddet küçük Hîre kasabasına çekildi ve burada yazdığı şiirlerle adını duyurmayı başardı. Nitekim Mehdi onu Bağdat'a davet ederek kendisine yakın ilgi gösterdi. Mehdi'nin sarayında Utbe adlı bir câriyeye gönül veren Ebü'l-Atâhiye ona pek çok aşk şiiri yazdı. Utbe'den karşılık görmesi bir yana bu davranışı sebebiyle Mehdi tarafından hapse atıldı. Bu olaydan sonra hayata küsen şair kelâm ilminin çeşitli problemleriyle ilgilenmeye başladı; ardından zâhidlerin hayatını incelemeye koyuldu; nihayet kendine has bir zühd ve takvâ anlayışına ulaştı. Ebü'l-Atâhiye'nin ve şiirinin en belirgin özelliği zühd ve takvâya olan meylidir. Bazıları onun bu halinin samimi, bazıları ise sahte olduğunu ileri sürmektedir. Onun hayatında ve şiirlerinde her iki görüşü de haklı çıkaracak delilleri bulmak mümkündür.

Vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunan Ebü'l-Atâhiye oğlu Muhammed'e nisbet edilen bir rivayete göre 210'da (825), başka rivayetlere göre ise 211 (826) veya 213'te (828) ölmüş ve Bağdat'ta defnedilmiştir.

Ebü'l-Atâhiye'nin şiiri başlıca iki kısma ayrılarak incelenebilir. Bunların en önemli kısmı "zühdiyyât" denilen dinî şiirleridir. İkinci kısım methiyeler, çeşitli vesilelerle yazılmış zarif ve nükteli manzumeler, hicviyeler, mersiyeler, irticâlen söylenmiş şiirler, öğütler ve hikmetlerden meydana gelmektedir. Zühd dair şiirlerinde vaaz ve nasihat ön planda olup bunlarda dünyadan, onun değişken ve fâni oluşundan, ölümden ve âhîret hayatından bahseder. Ahlâk ve hikmeti konu alan şiirlerinde hayat ve insan hakkındaki görüşlerini ortaya koyar.

Onun zühd dair şiirleri koyu bir karamsarlık taşımasına rağmen insan ruhu üzerinde çok etkilidir. Üslûbu akıcı ve anlaşılması kolaydır. Onun düşüncelerinin, yaşadığı dönemin dünyaya, zevke ve eğlenceye ağırlık veren hayat anlayışına karşı bir tepki mahiyetinde olduğu ileri sürülmektedir. Şiirlerinin ilham kaynağı okuduğu kitaplar, kendi hayat tecrübeleri, ölüm ve fânîlik hakkındaki düşünceleridir. Kendisinden önce zühd konusunda şiir yazanlara göre daha çok ve daha uzun yazmıştır. Ebü'l-Atâhiye zühhdün felsefesini yapmış, insanları zühd hayatına ve takvâya özen-